

DİLÇİLİK

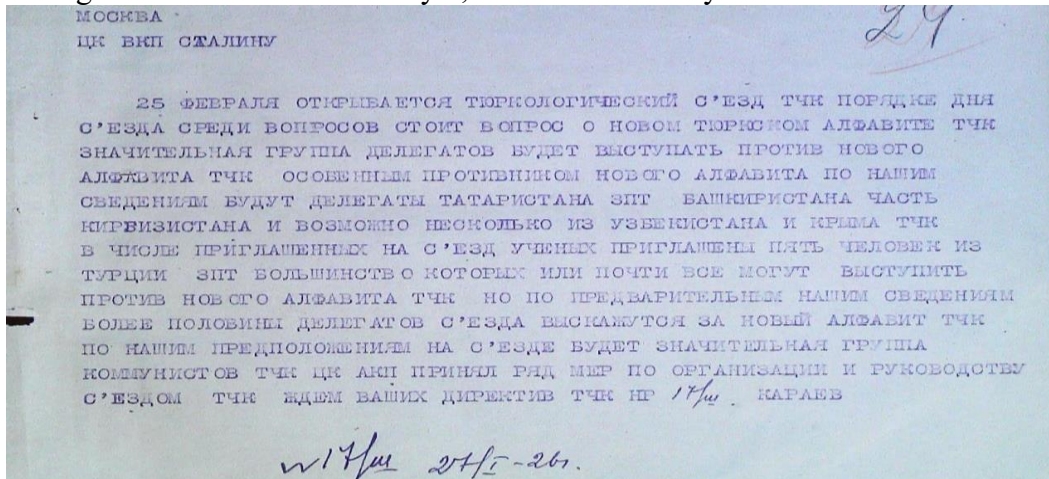
<https://doi.org/10.62837/2026.2.3>

NADİR MƏMMƏDLİ
*AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru,
filologiya elmləri doktoru, professor*

1926-cı İL I ÜMUMİTTİFAQ TÜRKOLOJİ QURULTAYDA ƏLİFBA MƏSƏLƏSİ MƏXFİ SƏNƏDLƏRDƏ (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivinin materialları əsasında)

İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivində I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın tarixinin öyrənilməsi baxımından mühüm elmi əhəmiyyətə malik sənədlər mühafizə olunur. Sözügedən tarixi hadisənin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni kontekstini geniş şəkildə əks etdirən bu qiymətli materiallar türk xalqları tarixinin yenidən işlənməsi, eləcə də müstəqillik düşüncəsinin formalaşması və inkişafı baxımından zəngin mənbə – sənədlər bazası yaradır. Sənədlərin üzərində “Oxunandan sonra yandırılınsın” – qeydi yer alsa da, sözügedən materiallar məhz göndərildiyi qurumun – Mərkəzi Komitənin Məxfi 6-cı şöbəsinə məxsus qovluqda aşkar edilmişdir. I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayda əlifba məsələsini məxfi arxiv sənədləri ilə yenidən canlandırdıq. Rus dilində olan arxiv sənədləri 105 il ərzində ilk dəfə olaraq elmi ictimaiyyətin və geniş oxucu auditoriyasının istifadəsinə təqdim olunur və elmi şəkildə təhlil edilir.

27 yanvar 1926-cı il tarixində Qarayev əlifbanın qurultayda qəbulu narahatlığı ilə bağlı Stalinə məktub ünvanlayıb, ondan kömək istəyir:

Moskva

VKP(b) MK-ya, Stalinə Qarayevin məlumatı.

25 fevralda Türkoloji Qurultay açılır. Qurultayın gündəliyindəki məsələlər arasında yeni türk əlifbası məsələsi də var. Nəzərəcarpacaq sayda nümayəndə yeni əlifbaya qarşı çıxacaq. Bizim məlumatımıza görə, yeni əlifbanın əsas əleyhdarları arasında Tatarıstan, Başqırdıstan, Qırğızıstan nümayəndələri, bəzi özbək və Krım nümayəndələri də olacaq. Qurultaya Türkiyədən beş nəfər dəvət olunub, onların əksəriyyəti və ya demək olar ki, hamısı yeni əlifbaya qarşı çıxış edə bilər.

Lakin bizim ilkin məlumatımıza görə, qurultay nümayəndələrinin yarısından çoxu yeni əlifbanı dəstəkləyəcək. Güman edirik ki, Qurultayda əhəmiyyətli sayda kommunistlər olacaq. Azərbaycan Kommunist Partiyası artıq Qurultayın təşkili və ona rəhbərlik məsələləri üzrə bir sıra tədbirlər qəbul etmişdir. Sizin təlimatınızı gözləyirik.

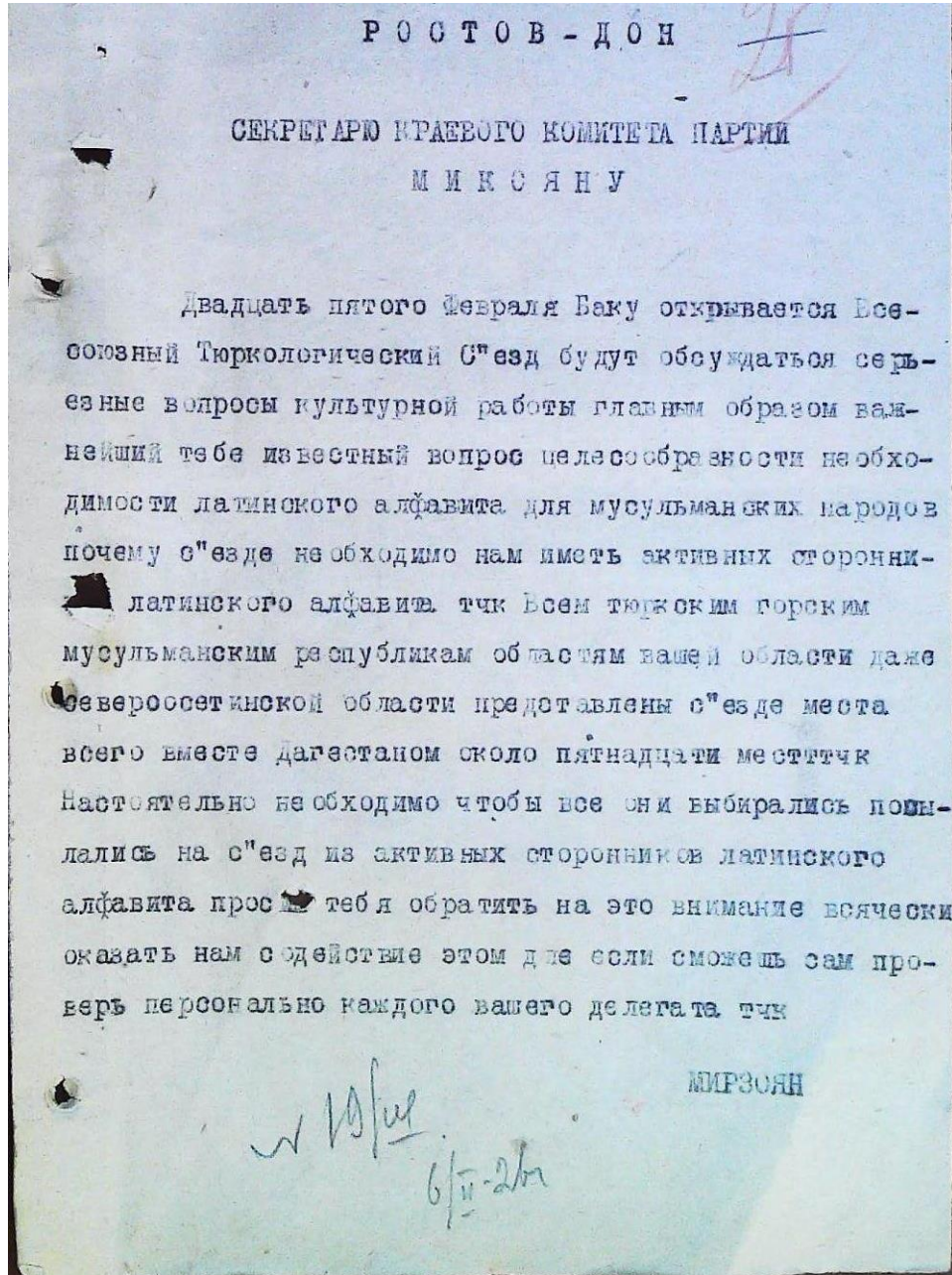
Qaraev (1)

***

Azərbaycan Kommunist (Bolşevik) Partiyasının müraciətləri qurultaydan əvvəl planlaşdırılmış “siyasi süzgecdən keçirmə” prosesidir. Fəal latın əlifbası tərəfdarı olan nümayəndələrin seçilməsi məqsədilə konfranslar təşkil edilməsi, tədbirlər “elmi müzakirə” adı ilə aparılsa da, əslində Qurultayda latın əlifbasının qəbulunu təmin etmək üçün əvvəlcədən hazırlanmış süni kadr seçimi idi. Qurultaydan öncə keçiriləcək Azərbaycan müəllimləri konfransı da əvvəlcədən ictimai rəy formalaşdırmaq üçün “bəyannamə qəbul etmək” məqsədi daşıyırdı. Qarayevin Stalinə məktubu isə əsl narahatlığın ifşası idi: 27 yanvar 1926-cı il tarixli məktubda qurultayın nəticələrindən əmin olmadığını və bir çox nümayəndənin yeni əlifbaya qarşı çıxacağını bildirir. Bu, göstərir ki, SSRİ daxilində türk xalqları arasında latın əlifbası məsələsində yekdil mövqe yoxdur və ciddi ideoloji parçalanma riski var. Qarayev mərkəzi hakimiyyətin müdaxiləsini və direktivləri, Stalinə təlimat gözləməsi qurultayın formal müstəqilliyini inkar edir və açıq-aydın göstərir ki, qərarlar Kreml tərəfindən idarə olunur. Azərbaycan Kommunist Partiyası artıq bir sıra tədbirlər görsə də, Moskvanın siyasi xəttinə uyğun addımlar atmağa hazırdır. Qurultaya təsir imkanlarının əvvəlcədən qurulması

İdeoloji məqsəd türk xalqlarının ümumi yazı sistemini formalaşdırmaqdır. Əlifba texniki məsələ yox, qurultaya təsir imkanlarının əvvəlcədən qurulması, türk xalqları arasında bir ortaq mədəni-kodlaşdırma sisteminin yaradılması baxımından vacib sayılırdı. Latın əlifbasına keçid həm panislamizmin və pantürkizmin zəiflədilməsi, həm də rus qrafikasına sonrakı keçidin mərhələləşdirilməsi üçün siyasi vasitə idi.

Mirzoyan da əlifbanın qəbulu ilə bağlı narahatlığını gizlətmir, 6 fevral 1926-cı ildə Rostov Vilayət Komitəsinin katibi Mikoyana belə bir məzmununda məktub ünvanlayır:

Rostov-Don

Partiya Vilayət Komitəsinin katibi Mikoyana

25 fevralda Bakıda Ümumittifaq Türkoloji Qurultayı açılır. Qurultayda mədəni işlərə dair ciddi məsələlər müzakirə olunacaq, əsasən isə sənə yaxşı tanış olan – müsəlman xalqları üçün latın əlifbasının məqsədəuyğunluğu və zəruriliyi məsələsi

müzakirə olunacaq. Qurultayda bizim üçün latın əlifbasının fəal tərəfdarlarının olması vacibdir.

Bütün türk, dağlı və müsəlman respublikaları, vilayətləri və bölgələri, hətta Şimali Osetiya vilayəti belə Qurultayda təmsil olunur. Dağıstanda isə qurultayda təxminən on beş yer ayrılıb.

Təkidlə tələb olunur ki, bu nümayəndələrin hamısı qurultaya latın əlifbasının fəal tərəfdarları olaraq seçilsin.

Səndən xahiş edirəm ki, bu məsələyə xüsusi diqqət yetirəsən və bu işdə bizə hərtərəfli kömək göstərəsən. Əgər bacarsan, nümayəndələrinin hər biri üzrə bizə şəxsi məlumat da təqdim et.

(İmza) Mirzoyan (2)
6/II-26

***

Bu sənəd (Mirzoyanın Mikoyana göndərdiyi 6 fevral 1926-cı il tarixli məktub) 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı ətrafında aparılan ideoloji hazırlıq və kadr siyasətini aydın şəkildə üzə çıxarır. Aşağıda sənədin əsas məğzini və nəticələrini strukturlaşdırılmış formada təqdim edirəm:

Rəsmi olaraq “mədəni məsələlərin” müzakirəsi adı altında çağırılan qurultay latın əlifbasına keçidi qəbul etdirmək üçün siyasi manevr kimi istifadə olunurdu. Məktubda deyilir ki, ən əsas məsələ latın əlifbasının müsəlman xalqlar üçün məqsədəuyğun olub-olmamasıdır. Tərəfdar olmayan nümayəndələrin qarşısı inzibati yolla alınır. Mirzoyan açıq şəkildə bildirir ki, qurultayda iştirak edəcək bütün nümayəndələr “latın əlifbasının fəal tərəfdarları” olmalıdırlar. Bu, ideoloji plüralizmə yer verilmədiyini və əvvəldən nəticənin formalaşdırıldığını sübut edir.

Dağıstandan 15 nümayəndə ayrılıb, amma hamısı nəzarət altındadır, bu nümayəndələrin seçimində tərəfkeşlik prinsipinə riayət olunur. Məktubda Mikoyandan həmin nümayəndələrin şəxsiyyətləri üzrə fərdi məlumat istənilir. Bu isə açıq şəkildə ideoloji süzgəcdən keçirmə deməkdir. Qurultayın nəticələri əvvəlcədən müəyyənləşdirilib. Mirzoyan Mikoyandan bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməyi və kömək etməyi tələb edir, bu da göstərir ki, “elmi müzakirə” formal xarakter daşıyır, Sovet dövlətinin total nəzarət aparatı işləkdir.

Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası
Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası
Əks-inqilabi casusluq, banditizm və əks-inqilabi mübarizə üzrə
Fövqəladə Komissiya

3 экз. И.Э.

Вх. № _____
Отдел _____
(При ответах ссылаться на наш №, число и отдел)

Серия " К ". 21

СЕМ ЕТАРЮ ЦЕ АКИ /6/ Т. КАРАЕВУ.-
Только лично.

Из имеющихся сведений в СКРО АКН, соотношение сил на тюркологическом съезде следующие:

За Арабский - алфавит	- 61 голос.
" Латинский "	- 36 "
" Русский "	- 13 "
Не выявленные "	- 17 "

Изложенное сообщается Вам для сведения.

ЗАМРЕДЧЕКА-НАЧСОЧ.- / Гробоженко /
НАЧСКРО.- / Мороз /

№ 1868/c
6 февраля 1926 г.
Бакн.—Баку

На № _____
От " " " " 1926 г.

0 Тюркологическим съезде.

Ц.К. Азербайд. Ком. Пар. (Б)
СЕКРЕТАРИАТ
Входящ. № 853/c
7 " II " 1926 г.

Bu Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının Türkoloji Qurultay ərəfəsində siyasi mövqe bölgüsü ilə bağlı daxili xüsusi məlumat sənədidir.

№ 1868/c

6 fevral 1926-cı il, Bakı

I Ümumittifaq Bakı Türkoloji Qurultay haqqında

“K” seriyası. Azərbaycan Kommunist (B) Partiyası MK katibi yoldaş Qaraevə
Yalnız şəxsən.

Bizdə olan məlumatlara əsasən, Türkoloji Qurultayda qüvvələrin nisbəti aşağıdakı kimidir:

- Ərəb əlifbasını dəstəkləyənlər – 61 səs
- Latin əlifbasını dəstəkləyənlər – 36 səs
- Rus əlifbasını dəstəkləyənlər – 13 səs
- Mövqeyi müəyyən olunmamışlar – 17 nəfər

Bu sizə məlumat üçün çatdırılır.

İmza:

ÇEKA müavini Qorboçenko (3)
SKRO rəisi Morov

(Qeyd: SKRO — xüsusi nəzarət orqanı kimi çıxış edən bölmədir)

Sənədin üzərindəki qırmızı ştamplar:

“Ç.K. Azərbaycan Kom. Partiyası (B) MK Katibliyi”

“Qeyd № 853/c, 7 fevral 1926-cı il”

***

Bu sənəd, Türkoloji Qurultayda yazı sistemi məsələsi ilə bağlı real mövqə balansını göstərən kəşfiyyat-analitik məlumatdır. Təhlükəsizlik orqanlarının Qaraevə birbaşa çatdırdığı bu rəqəmlər aşağıdakı nəticəni göstərir ki, ərəb əlifbasını dəstəkləyənlər əksəriyyətdədir (61 nəfər); latın əlifbasını dəstəkləyənlər **sayca azdır** (36 nəfər); 13 nəfər rus əlifbasına üstünlük verir (bu Moskvayönümlü təbəqənin təsirini göstərir); 17 nəfərin isə mövqeyi qeyri-müəyyəndir– bu qrup hələ də manipulyasiya edilə bilər. Bu sənəd SSRİ rəhbərliyinin və yerli partiya orqanlarının qurultay nümayəndələrinin siyasi loyallığını sistemli şəkildə izlədiyini, əlifba məsələsinin tam ideoloji nəzarətə alınması üçün kəşfiyyat və partiya aparatının birgə çalışdığını sübut edir.

8 fevral 2026-cı il tarixində Zifeld S.Ağamalıoğluна məktubla müraciət edir:

29 / 8-II-26.
Директор Сов. Арх.
Вот еще вторые сведения я вы-
бил из списка инфилированной и
бронхитом и отбился от работы
Орг. Комиссии. Тем не менее,
за меня доходят сведения
сведения о работе членов Ко-
миссии, и это вынуждает меня
с некоторым днем все делание.
Когда Ч.К., пошлая т. Караева
в Птифине для работы Закарпат-
Кавказ о'с'еде, потребован
сведения о вероднородности
или сил на с'еде по вопросу об
алфавите, т. Табид дан такие
цифры:
за латинский — 75
за арабский — 30
остальные — по недостоверности.

Мамед-Загз Загз свои
земли, не стоить крабми, и
все же изрядно розовались.
Я загз другие цифри, основан-
ные на более глубоком знании
состава с'езда:

за латинский	- 36
за арабский	- 73
за русский	- 14
Камболовский	- 14.

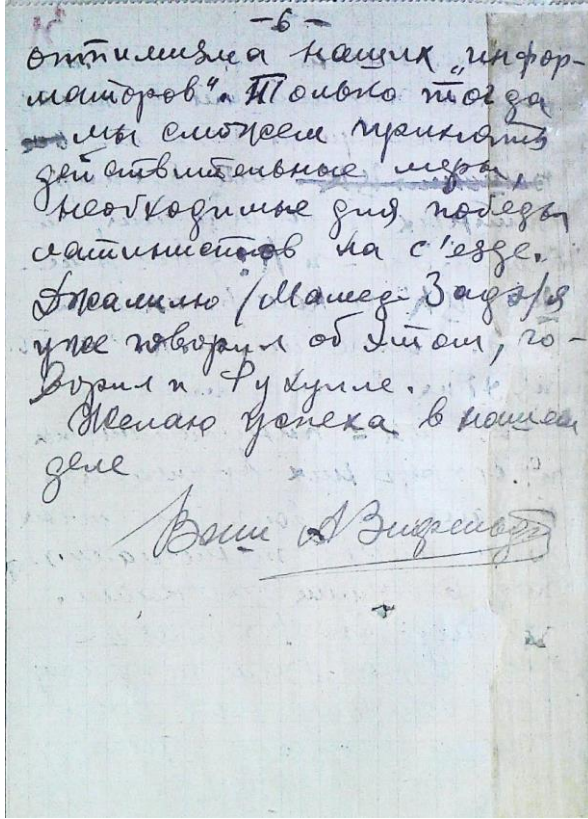
Соотношение сил Советов неблаго-
приятно для нашего дела.
Как это поумнело?
Наши дорогие товарищи Та-
лгатин и др., а также и Загз,
Самед-Али, продолжительное
время смышком доверили не-
которым «нашим молодцам
патристичным тюрккологам»
которые ввезли всех нас в
заблуждение свои «информа-

-3-
Сознаю, что в изданное
время и я поддался тако-
му самообману. Но потом
оказалось, что:

- 1) Тобан-Загз - арабский,
- 2) Кривцов - арабский,
- 3) Убеки - арабский,
- 4) Ашмадин - старонный пер-
сидско-славянской Кирри-
- 5) Кривцов, Загз - арабский,
- 5) Самойлович - либо арабский,
либо русификатор, - в
веськом случае, в наше-
ной борьбе выказавшей про-
тив латинки.
- 6) Ряд других профессоров, Кий
русских, так и европейских,
против латинки.
- 7) Табиович отнял Загз
песню об осторожности
и о дружественности при-

* книга «История литературы»
арабскую азбуку.
и т. д.
Несмотря на мои многократ-
ные и настойчивые предостере-
жения в Туркменстане, Узбе-
кстане - Казахстане, в Крив-
и Ташарити - Башкирии на-
ших латинистов для прове-
дения там раскола среди ара-
бистов и организации моста-
нистов, это не сделано до сих
пор. И еще - позор!!!
А арабисты свое дело делают.
Мы все проиграли!
Если нельзя отстоять
с'езды, то лучше выбросить
часть элементов арабистов,
не посылать им денег на
привоз (под предлогом, что
денег больше нет).

-5-
Вам, лично предостере-
жением партийными деятелями
в старейшем секрете ~~в~~
~~решении ЦК~~ от беспар-
тийных (в частности, от
Тобан-Загз и К.) все время
ЦК и Комфракции
Др. Камисси, т. К. часть
из этих беспартийных -
арабисты = панисламисты
и вокруг них вращаются
немало еще более высших
панисламистов панисламисты
под великими масками.
Самед-Али! Я боюсь
всего всего Вам и поэтому
все свои сомнения Вам
высказываю в этом
письме. Убо мой - пред-
остерегаю Вас от вредного

Əziz Səməd ağa!

Artıq ikinci həftədir ki, mən köhnə qrip və bronxit xəstəliyinə tutulmuşam və Təşkilat Komissiyasının işindən kənarlaşmışam. Buna baxmayaraq, mənə hər gün Komissiya üzvlərinin işi ilə bağlı məlumatlar çatdırılır, bu məni getdikcə daha da narahat edir.

ZK (Zaqafqaziya Komitəsi) yoldaş Qarayevi Türkiyəyə göndərmək üçün göndəriş yazanda, sonda qurultay və əlifba məsələsinə dair qüvvələrin ehtimal olunan nisbəti haqqında da məlumat tələb olundu. O zaman Habib aşağıdakı rəqəmləri təqdim etdi:

Latın əlifbasını dəstəkləyənlər – 76 nəfər

Ərəb əlifbasını dəstəkləyənlər – 30 nəfər

Qalanları tərəddüddədir.

Çox dar dairədə və qeyri-dəqiq

məlumatlara əsaslanaraq Məmmədzadə komitəyə öz rəqəmlərini verdi. Mən isə başqa rəqəmlər təqdim etdim, onlar qurultayın daha dərin tərkibi əsasında hazırlanmışdı:

Latın əlifbasını dəstəkləyənlər – 36 nəfər

Ərəb əlifbasını dəstəkləyənlər – 73 nəfər

Rus əlifbasını dəstəkləyənlər – 14 nəfər

Tərəddüd edənlər – 14 nəfər

Qüvvələrin nisbəti bizim işimiz üçün heç də ümidverici deyil.

Bu necə baş verdi?

Bizim əziz yoldaşlarımız, eləcə də sən, Səməd ağa, uzun müddətli sükutdan sonra "yeni türk mədəniyyəti gəncliyi"nin təmsilçiləri kimi çıxış etdiniz və hamını öz "mifologiyamız"la çaşıdırdınız...

Mən etiraf edirəm ki, əvvəlcə vəziyyəti belə görmürdüm və bu qədər özünəarxayın davranışa təslim olmuşdum. Lakin sonra məlum oldu ki:

1. Çobanzadə ərəb əlifbasının tərəfdarıdır;

2. Kırımlılar ərəb əlifbasının tərəfdarıdır;
3. Özbəklər ərəb əlifbasının tərəfdarıdır;
4. Aşmarin kilsə-slavyan əlifbasının, yəni Kiril yazısının tərəfdarıdır,;
5. Qazax nümayəndələri ərəb əlifbasının tərəfdarıdır,
6. Samoyloviç ya ərəb əlifbasını, ya da ruslaşdırmanı dəstəkləyir, istənilən halda səninlə latın əlifbası barədə mübahisədə razılaşmamışdı,
7. Bir sıra digər professorlar – kimisi rus yönümlüdür, kimisi Aavropa yönümlü, lakin latın əlifbasına qarşıdırlar,
8. Pavloviç isə sonradan ərəb əlifbasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı ümumiləşdirmə və icmal xarakterli çıxışlar etməyə, təriflərə başladı..., guya ərəb əlifbası dəyişdirilə bilməz və sairə.

Mənim dəfələrlə və israrla irəli sürdüyüm təkidli təkliflərimə baxmayaraq, Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Krım və xüsusilə Başqırdıstanda latın əlifbasına keçidlə bağlı ərəbçilər arasında təbliğat işi aparılmalı və təşkilati tədbirlər görülməli idi. Bu günə qədər edilməyib. İndi isə artıq gecdir!!! Ərəbçilər öz işlərini gördülər. Biz isə hər şeyi əldən verdik! Əgər Qurultayda vəziyyəti dəyişmək mümkün deyilsə, onda ərəbçilərə artıq heç bir pul xərcləməyə dəyməz, çünki bu artıq mənasızdır.

Bundan əlavə, partiya təşkilatlarımızın rəhbərlərinə tapşırılmalıdır ki, nümayəndələri seçərkən bəzi yerlərdə, məsələn, Belorusiyada, Türkmənistanda (eləcə də, Dağıstanda və Qafqazın digər yerlərində) İKP və Konfransın Təşkilat Komissiyasının bütün tövsiyələrini rəhbər tutsunlar. Çünki bu komissiyaların bir hissəsi, məktəb müəllimləri və s. bitərəf və ərəbçi adamlardır. Onların ətrafına isə daha çox zəhərli və fanatik məktəb müəllimləri toplanır, böyük maskalar altında fəaliyyət göstərirlər.

Səməd ağa! Mən ən çox Sizə inanıram və bütün düşüncələrimi Sizə yönləndirmişəm. Bu məsələdə ümidim yalnız Sizin səsinizə və təsirinizədir.

...“İnformatorlarımızın” optimist məlumatlarına əsaslanmamalıyıq. Yalnız bundan sonra biz obyektiv tədbirlər görüb, qurultayda latınçılar üçün zəruri təşkilati addımlar ata bilərik. Hörmətli Məmmədzadə mən bu barədə Ruhulla ilə də danışısam.

İşimizdə uğurlar arzulayıram.

Sizin A.Zifeld (4)

***

Bu məktub bütövlükdə 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı ərəfəsində əlifba məsələsi üzrə siyasi, təşkilati və ideoloji gərginlikləri əks etdirən nadir sənəddir. Məktubun əsas xətti 1926-cı ildə Bakıda keçiriləcək I Türkoloji Qurultay öncəsində əlifba islahatı və latın əlifbasına keçid, qarşıdurmada baş verən mübarizələri əks etdirir, həmin dövrdə, qeyd olunduğu kimi, türkdilli xalqların ortaq yazı sistemi məsələsi SSRİ miqyasında ciddi bir ideoloji savaşa mövzusunda çevrilmişdi. Məktub

müəllifi Zifeld bu mübarizələrin birbaşa içindədir və ələlxüsus latın əlifbasının qızğın tərəfdarıdır.

Rəsmi təqdim olunan rəqəmlərdə latınçılar üstünlük təşkil edir:

Latın – 76 nəfər

Ərəb – 30 nəfər

Tərəddüd edənlər – qalanlar

Əsl vəziyyət isə tam əksidir. Zifeld yazır:

Latın – 36

Ərəb – 73

Rus – 14

Tərəddüdü – 14

Latın tərəfdarlarının çox azlıq təşkil etdiyi etiraf edilir və bu, müəllif üçün ciddi təşviş mənbəyidir. Ərəb əlifbasının tərəfdarları uzun müddətdir təşkilatlanıblar, ərazilərdə təbliğat aparıblar (Türkmənistan, Qazaxıstan, Başqırdıstan və b. yerlərdə), məktəb müəllimləri və bitərəf nümayəndələr vasitəsilə mövqelərini gücləndiriblər. Latınçılar isə gecikiblər və indi artıq “çox gecdir”.

Zifeld məktubda ciddi bir təhlükəyə işarə edir: təşkilat komissiyalarına seçilən bəzi “bitərəf” nümayəndələr əslində ərəb əlifbasının gizli tərəfdarlarıdır, onların ətrafında “zəhərli” və “fanatik” təbliğatçılar cəmləşib və bu proseslər “böyük maskalar altında” həyata keçirilir. O, məktubda siyasi və təşkilati cəbhədə atılmalı olan addımları sadalayır, məsələn, partiya rəhbərlərinə nümayəndə seçkilərində diqqətli olmalı, İKP və Təşkilat Komissiyasının tövsiyələrinə birmənalı əməl edilməli, əgər vəziyyət dəyişməyəcəksə, ərəbçi nümayəndələri dəstəklənməməsi, çünki bu iş uduzulub.

Məktub təkcə siyasi hesabat deyil, şəxsi etiraf və son ümiddir. Zifeld S.Ağamalıoğluna səmimi şəkildə müraciət edir, “ən çox Sizə inanıram” deyərək onu latınçılığın son ümidi kimi görür – “ümidim yalnız sizin səsinizə və təsirinizədir!” deyərək etiraf edir. Bu məktub həm daxili ideoloji savaşı, həm də təşkilati təbliğatın zəifliyinin reallığını göstərir: əlifba dil məsələsi yox, ideoloji identiklik, millətçilik, ruslaşdırma və panislamçılıq – panturançılıq arasında gedən mədəni qarşıdurmanın əsas cəbhəsi idi. Latınçılar və ərəbçilər arasında aparılan mübarizə SSRİ rəhbərliyinin gözündə hansı ideoloji xəttin qalib gələcəyinə dair ölçü vahidi idi.

SSRİ siyasi elitasının türk xalqları üçün əlifbanın bu qədər “asanlıqla” dəyişdirilməsinə razılıq verməsi diqqətəlayiq və müəyyən mənada düşündürücüdür. Bu mövqe, əsasən, geosiyasi məqsədlərlə – türk xalqları arasında bütövlüyün zəiflədilməsi və xüsusilə Türkiyə ilə ideya-mədəni yaxınlığın qarşısını almaq niyyəti ilə izah olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivi. Fond 1, siyahı 9, saxlanma vahidi 358, qutu 57, s.24.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivini. Fond 1, siyahı 9, saxlanma vahidi 358, qutu 57, s.25.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivini. Fond 1, siyahı 9, saxlanma vahidi 358, qutu 57, s.28.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivini. Fond 1, siyahı 9, saxlanma vahidi 358, qutu 57, s.29.

Nadir Məmmədli

filologiya elmləri doktoru, professor

1926-cı İL I ÜMUMİTTİFAQ TÜRKOLÖJİ QURULTAYDA ƏLİFBA MƏSƏLƏSİ MƏXFİ SƏNƏDLƏRDƏ

İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivində I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın tarixinin araşdırılması baxımından mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edən sənədlər mühafizə olunur. Həmin materiallar sözügedən tarixi hadisənin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni zəminini geniş şəkildə əks etdirir. Bu baxımdan onlar türk xalqları tarixinin yenidən qiymətləndirilməsi, eləcə də milli özünüdərək və müstəqillik düşüncəsinin formalaşması və inkişafı üçün zəngin sənəd bazası təşkil edir. Sənədlərin üzərində “Oxunandan sonra yandırılınsın” qeydi yer alsada, həmin materiallar göndərildiyi qurumun – Mərkəzi Komitənin Məxfi 6-cı şöbəsinə aid qovluqda aşkar edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində qurultayda əlifba məsələsi məxfi arxiv sənədləri əsasında yenidən işıqlandırılmışdır. Rus dilində olan bu arxiv materialları 105 ildən sonra ilk dəfə elmi ictimaiyyətə, geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilir və elmi təhlilə cəlb olunur.

SSRİ siyasi elitasının türk xalqları üçün əlifbanın nisbətən “asan” şəkildə dəyişdirilməsinə razılıq verməsi diqqəti cəlb edən və ayrıca təhlil tələb edən məsələdir. Məxfi sənədlərdən aydın olur ki, bu mövqenin arxasında, əsasən, geosiyasi motivlərin dayandığı ehtimal olunur. Belə ki, əlifba islahatı türk xalqları arasında mədəni və ideoloji bütövlüyün zəiflədilməsi, ortaq ünsiyyət və yazı məkanının parçalanması, eləcə də xüsusilə Türkiyə ilə ideya-mədəni yaxınlığın qarşısının alınması istiqamətində düşünülmüş siyasi addım kimi qiymətləndirilə bilər.

Açar sözlər: məxfi arxiv sənədləri, siyasi və mədəni kontekst, ərəb əlifbasının islahı, latın qrafikalı əlifba, panislamizm, pantürkizm.

Надир Мамедли

доктор филологических наук, профессор

ВОПРОС АЛФАВИТА НА I ВСЕСОЮЗНОМ ТЮРКОЛОГИЧЕСКОМ СЪЕЗДЕ 1926 ГОДА В СЕКРЕТНЫХ ДОКУМЕНТАХ

Резюме

В Архиве общественно-политических документов хранятся материалы, имеющие важное научное значение для изучения истории I Всесоюзного тюркологического съезда. Указанные документы всесторонне отражают

политические, экономические, социальные и культурные основы данного исторического события. В этом контексте они формируют богатую документальную базу для переосмысления истории тюркских народов, а также для изучения процессов формирования и развития национального самосознания и идеи независимости. Несмотря на то что на документах содержалась помета «После прочтения сжечь», данные материалы были обнаружены в папке, принадлежащей Секретному 6-му отделу Центрального Комитета учреждения, в которое они были направлены. В рамках исследования вопрос алфавита на съезде был заново освещён на основе секретных архивных документов. Эти архивные материалы на русском языке спустя 105 лет впервые вводятся в научный оборот, представляются научной общественности и широкому кругу читателей и подвергаются научному анализу.

Согласие политической элиты СССР на относительно «лёгкую» смену алфавита для тюркских народов представляет собой обстоятельство, заслуживающее внимания и требующее отдельного анализа. Из секретных документов становится ясно, что за данной позицией, по всей вероятности, стояли прежде всего геополитические мотивы. Таким образом, алфавитная реформа может рассматриваться как продуманный политический шаг, направленный на ослабление культурного и идеологического единства тюркских народов, фрагментацию общего коммуникативного и письменного пространства, а также на предотвращение идейно-культурного сближения, в частности, с Турцией.

Ключевые слова: секретные архивные документы, политический и культурный контекст, реформа арабского алфавита, латинизированный алфавит, панисламизм, пантюркизм.

Nadir Mammadli

Doctor of Philology, Professor

**THE ALPHABET QUESTION AT THE FIRST ALL-UNION
TURKOLOGICAL CONGRESS OF 1926 IN SECRET DOCUMENTS
SUMMARY**

The **Archive of Socio-Political Documents** preserves documents of significant scholarly importance for the study of the history of the **First All-Union Turkological Congress**. These materials comprehensively reflect the political, economic, social, and cultural foundations of this historical event. In this context, they constitute a rich documentary base for reconsidering the history of the Turkic peoples, as well as for examining the processes of formation and development of national self-consciousness and the idea of independence. Although the documents bore the note “To be burned after reading,” they were discovered in a file belonging to the Secret 6th Department of the Central Committee of the institution to which

they had been sent. Within the framework of this study, the alphabet question discussed at the Congress has been re-examined on the basis of secret archival documents. These archival materials in Russian are introduced into scholarly circulation for the first time after 105 years, presented to the academic community and a broad readership, and subjected to scholarly analysis.

The consent of the political elite of the USSR to the relatively “easy” change of the alphabet for the Turkic peoples is a circumstance that merits attention and requires separate analysis. The secret documents indicate that this position was most likely driven primarily by geopolitical motives. Thus, the alphabet reform may be regarded as a deliberate political step aimed at weakening the cultural and ideological unity of the Turkic peoples, fragmenting their common communicative and written space, and preventing ideological and cultural rapprochement, particularly with Turkish.

Keywords: secret archival documents, political and cultural context, reform of the Arabic alphabet, Latin-based alphabet, pan-Islamism, pan-Turkism.

Rəyçi: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-siyasi Sənədlər Arxivinin direktoru Elmira Ələkbərova